

РЕПРЕСИВНА ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ У 1928 РОЦІ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

У статті досліджується період ліквідації НЕПі) і повернення більшовицької влади до політики "воєнного комунізму" в українському селі: до репресивних, постійно зростаючих, хлібозаготівель, які започаткували масовий голод вже у 1928 р.

Ключові слова: голодомор, хлібозаготівля, «воєнний комунізм», нова економічна політика, експорт, репресії

Проблематика голодомору 1932-1933 рр., незважаючи на те, що досліджено десятки раніше невідомих "білих плям", опубліковано значну кількість наукових праць і сьогодні залишається однією з найактуальніших у вітчизняній історіографії.

Одним із найважливіших напрямків досліджень голодомору є обґрунтування його причин. В цьому контексті особливе місце посідає злочинна політика більшовицької влади в здійсненні систематичних, постійно зростаючих, примусових хлібозаготівель, які повністю виснажили українське село і призвели до трагедії українського народу.

В українській радянській історіографії тема голодомору 1932-1933 рр. була майже нерозробленою. Якщо її і розглядали, то лише як проблему "штучно вигадану буржуазними націоналістами" з метою очорнення політики компартії на селі в 30-х роках. Таке ставлення зводилося тільки до викриття класової суті поглядів українських зарубіжних дослідників.

Ситуація суттєво змінилася з проголошенням незалежності України. Вже на 5-й Всеукраїнській конференції "Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України", яка проходила в Кам'янці-Подільському в 1991 р., сім доповідей стосувалися питання голодомору. Зокрема С. Кульчицький виступив з темою "Смертність населення УСРР у 1933 р.: (територіальний аспект)", І. Пащук - "До питання фальсифікації правди про голодомор 1933 року на західноукраїнських землях", Г. Юхименко - "Голод 1932-1933 років на Україні: причини та наслідки", в якій вказує на злочинну роль примусових хлібозаготівель в українському селі та ін.¹

У цьому ж році була видана праця "33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал". Дане видання, створене за ініціативи письменника В. Маняка та його дружини Л. Коваленко-Маняк, більше 2-х років поневірялося по різних видавництвах. Цінність його в тому, що в Україні вперше, на основі архівних джерел і 1000 свідчень людей, яким вдалося вижити, національну трагедію правдиво названо голодомором-геноцидом українського народу. В книзі подані наукові коментарі, написані відомими в Україні вченими-істориками В. Калініченком, В. Ткаченком, М. Трояном

та І. Шульгою.²

В 1991 році з'являється і перша монографія, в якій комплексно досліджувалася проблема голоду 1932-1933 рр. Це була праця С. Кульчицького "Ціна великого перелому". У монографії історик продовжив дотримуватися концепції, що глибокою причиною виникнення голоду став відхід від ринкових важелів здійснення реформ у сільському господарстві й ініціювання Сталіним проведення суцільної колективізації, яка призвела до створення нежиттєздатного колгоспного ладу. виправити ситуацію компартійне керівництво намагалося за рахунок посилення репресій проти селянства і введення продрозкладки (реквізиції хліба), реалізація цієї політики й призвела до голодомору.³

У наступній своїй монографії "Україна між двома війнами (1921-1939 рр.)", яка вийшла у світ в 1999 р., С. Кульчицький особливо наголошував на тому, що голод був засобом і впровадження колгоспного ладу, і покарання селян, які не бажали працювати в колгоспах. Дослідник пояснював, що безпосередньою причиною голодомору стали конфіскаційні хлібозаготівлі, в той же час селяни могли обійтись і без хліба іншими продуктами харчування. Однак за невиконання зростаючих запланованих партією хлібозаготівель, розпочалась "заготівля" всього виявленого у селянській садибі продовольства.⁴

Автори монографії "Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу" О. Веселова, В. Марочко і О. Мовчан намагалися віднайти закономірності, спільне і відмінне в українських голодоморах ХХ ст. Частина праці, яка стосується проблеми голоду 1932-1933 рр., заслуговує особливої уваги. Її дослідник В. Марочко наполягав, що трагедія зумовлена "широкомасштабними політичними, соціально-економічними експериментами ВКП(б) в Україні". Серед інших причин названі: насильницька суцільна колективізація, хлібозаготівлі, політика розкуркулення, масовий терор проти українських селян.⁵

Значним внеском у висвітлення проблеми голодомору стало видання "Командири великого голоду", де були представлені, як і наукові статті українських та іноземних дослідників, так і комплекс історичних джерел. Статті українських вчених В. Васильєва та Ю Шаповала присвячені

політиці радянських керівників (загальносоюзних і українських), її автори стверджують, що саме дії радянського номенклатурного керівництва призвели до широкомасштабного голоду в УСРР у процесі безкінечних репресивних хлібозаготівель.⁶

Однією з найбільш фундаментальних наукових праць, яка вийшла з друку в 2003 р. до 70-ліття пам'яті жертв голодомору, є "Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки" (керівник авторського колективу В. Марочко). У книзі досліджується історія голодомору, аналізуються технології творення терору голодомом (особливе місце в цьому аспекті посідають репресивні хлібозаготівельні кампанії), розкриваються його витoki, простежуються наслідки трагедії для українського етносу, висвітлюється боротьба за повернення українцям і всьому світові правди про голодомор.⁷

На регіональному рівні заслуговує на увагу видання 2004 р. "Голодомор як засіб політичного терору". В книзі подані матеріали науково-практичних конференцій, які відбулися 29.11.2002 р. та 26.11.2003 р. у м. Вінниці. У своїх статтях подільські дослідники даної теми висвітлюють широкий спектр причин голодомору 1932-1934 рр., в тому числі і згубну роль примусових хлібозаготівель. Аналізують маловідомі сторінки української трагедії, як то: дослідження нововиявлених актових книг реєстрації смертей за 1932-1933 рр., голодомор на Поділлі в 1934 році, злочини місцевих партактивістів, неефективність розподілу продовольчої допомоги селянам у 1933-1934 рр. тощо.⁸

Підсумовуючи перегляд видань про голодомор 1932-1933 рр. в Україні, які, звичайно, всі детально проаналізувати неможливо (тільки у довідковому виданні 2001 р. "Голодомор в Україні 1932-1933 рр. Бібліографічний покажчик" зафіксовано 6384 праці)⁹, слід зазначити, що майже всі вони містять інформацію стосовно репресивної хлібозаготівельної політики сталінського режиму. Але в переважній більшості праць досліджується тематика примусових хлібозаготівель вже під час голодомору 1932-1933 рр. Тільки деякі вчені, серед них і В. Марочко, вказують, що масовий голод (голодомор) розпочався в 1931 р. і злочинну роль у творенні апокаліпсису відіграли систематичні хлібозаготівельні кампанії.

Дослідити, проаналізувати хід і наслідки посилення репресивної хлібозаготівельної політики в українському селі, яку здійснювала більшовицька влада в 1928 р., спровокувавши одразу масовий голод серед селянства ставить собі за мету автор даної статті.

Продовольче питання, в зв'язку з корінною ломкою системи господарювання, було постійною проблемою для більшовицької Росії. Вже з появою перших окупаційних військ на території України під командуванням Антонова-Овсієнка в січні 1918 р., голова РНК Ленін телеграфував: "На милість Бога, найбільш енергійними і революцій-

ними способами надсилайте сюди хліб, хліб, хліб! Інакше Петроград пропаде. Організуйте спеціальні поїзди із загонами військ і відсилайте разом. Подавайте звістки щодня! На милість Бога."¹⁰

Одночасно надійшла телеграма і Надзвичайному комісару Району України Г. К. Орджонікідзе: "Харків. Продовжуйте, ради бога, з усієї сили добувати продовольство, організовувати спільно збір і зсипку хліба, щоб встигнути налагодити постачання до бездоріжжя. Вся надія на Вас, інакше голод на весну неминучий..."¹¹

Більшовицький уряд, як і царсько-імперський продовжував вбачати в Україні свій власний регіон (район).

Політика "воєнного комунізму", насамперед, продрозкладка, яку проводила нова влада з 1920 р., викликала в Україні шалений опір. Майже два роки повстанські селянські загонами проти стояли регулярним червоноармійським дивізіям. В жовтні 1920 р. Ленін засвідчив: "Ми беремо хліб з Сибіру, беремо з Кубані, але не можемо взяти його з України, так, як там кипить війна, і Червоної армії доводиться боротися проти банд, якими вона кишить..."¹²

Після свого утвердження в Україні, більшовики встановили продрозкладку з другої половини 1920 р. в розмірі 160 млн. пудів хліба.¹³ Для порівняння, білогвардійцями Денікіна було зібрано в попередньому році біля 8 млн. пудів.¹⁴

В 1921 році план хлібозаготівельної продрозкладки збільшився до 171 млн. пудів¹⁵ і посилено виконувався і, це при тому, коли селяни України зібрали в даному році всього 444 млн. пудів зерна (до I світової війни, в 1913 р., збір українського зерна становив 1 млрд. 145 млн. пудів).¹⁶

Не дивно, що в країні розпочався голод, головною причиною якого і стала насильницька політика продрозкладки. Одним з перших виявив непокору кремлівській владі М. Скрипник, який у промові на 6-й конференції КП(б)У в грудні 1921 р. заявив: "Хіба це не було очевидно, що ми йдемо до голоду? ЦК затримував це питання. Йшов тиждень за тижнем, місяць за місяцем, і тільки тепер ми бачимо вочевидь помилку, виявлену тут. Ми тоді не наслідувалися казати, що у нас, в нашій благодатній Україні - голод."¹⁷

8 введенням Нової економічної політики і заміною продрозкладки проподатком (на Поділлі продовольчий податок впроваджувався з 1922 р.)¹⁸ відчутних змін стосовно хлібозаготівель не відбулося. План на 1922 рік передбачав збір зерна в розмірі 150 млн. пудів.¹⁹ Але вже в 1923 році він знову зріс до 170 млн. пудів.²⁰ Збільшуючись з кожним роком, у 1928 році становив 265 млн. пудів,²¹ а в 1931 р. - 434 млн. пудів хліба.²²

6 травня 1932 р. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) затвердили річний хлібозаготівельний план для України в розмірі 356 млн. пудів хліба, зменшивши його всього на 18% від минулорічного (для всіх інших республік план був зменшений на 30%) і це при тому, що серед українців уже лютував голодомор.²³

Передбачити його в Україні стало можливим вже у 1925 році, адже надмірне прискорення темпів і розмірів примусових методів хлібозаготівельних кампаній розпочалося з прийняттям планів сталінського керівництва пов'язаних з індустріалізацією країни. Курс на індустріалізацію було проголошено XIV з'їздом ВКП(б) у 1925 році, вона мала здійснюватися за рахунок села, для чого і було ухвалено невідповідність цін на промислові та сільськогосподарські товари.

За підрахунками економістів через штучно встановлену різницю цін на товари промисловості й сільського господарства з метою викачувати гроші на розвиток індустрії українське селянство втрачало щорічно 300 мільйонів золотих довоєнних карбованців, що становило 20 карбованців на десятину посівної площі. Іншими словами: якщо український селянин до першої світової війни міг придбати якийсь промисловий виріб за 1 пуд зерна, то тепер змушений був віддати за той же товар 5 пудів.²⁴

У 20-х роках стрімко зростав і відсоток постачання українського хліба загальносоюзній державі. Так, у 1922-23 рр. український хліб становив 30,5%, у 1924-25рр. - 40,8%, у 1925-26рр. - 76%.²⁵

Секретар ЦК ВКП(б) Сталін в циркулярах парторганізаціям країни вказував: "Потрібно насамперед підняти на ноги партійні організації, вказавши їм, що справа заготівель є справою всієї партії... Потрібно викачати із села грошові лишки, використовуючи при цьому закони про самообкладання, селянські займи."²⁶

Наступні розпорядчі документи керівників більшовицької партії, постанови партійних форумів стосовно політики на селі все більше посилювали економічний тиск на селянство.

У грудні 1927 року відбувся черговий XV з'їзд ВКП(б), який прийняв перший п'ятирічний план розвитку народного господарства на 1928-1933 рр. і проголосив курс на суцільну колективізацію сільського господарства. Ці кардинальні рішення були прийняті партійним форумом одночасно. Виконання грандіозних індустріальних планів стало неможливим без збільшення експорту зерна за кордон і отримання іноземної валюти, технічного устаткування тощо.

На цей час, у зв'язку з систематичним проведенням хлібозаготівель, загострення відносин між селянами-власниками та сталіністами призвели до хлібної кризи (недовиконання планових завдань). Селянські господарства не мали або мали в обмеженій кількості надлишки зерна.

Отримати необхідну кількість дешевого хліба більшовицька держава планувала з покірних колективних господарств.

Проте в рішеннях з'їзду ще не було сказано про згортання НЕПу та проведення масової насильницької колективізації сільського господарства. Поки, що більшовицька влада обмежилася таким завданням: "...Передумови створюють можливість ширшого охоплення кооперацією бідняцьких і середняцьких верств села, дальшого поси-

лення планового впливу на селянське господарство і рішучого наступу на куркуля на основі досягнутих успіхів у справі закріплення союзу пролетаріату і сільської бідноти..."²⁷

Стосовно хлібозаготівельної політики держави - більшовики остаточно визначились з курсом на тотальне вилучення хліба.

⁰ На цьому ж партз'їзді прозвучав заклик щодо збільшення його експорту: "... Товарність сільського господарства ще дуже мала порівняно з тими завданнями, які стоять тепер перед сільським господарством з точки зору соціалістичного народногосподарського плану. Особливо різко позначається це на недостатніх можливостях сільськогосподарського експорту, який є базисом імпортних операцій, необхідних для якнайшвидшої індустріалізації країни і дальшого піднесення самого сільського господарства..."²⁸

Недостатня кількість експортного зерна призвела до постійного наростання планових завдань та ще більшого посилення репресивних заходів в ході хлібозаготівель.

Ще під час роботи з'їзду, 14 грудня 1927 року ЦК ВКП(б) видав директиву секретарям окружних партійних комітетів, в якій вказувалося на необхідність активізації хлібозаготівель. 24 грудня 1927 р. за цією директивою з'явилася наступна, але і вона ситуації не змінила.²⁹

6 січня 1928 року ЦК ВКП(б) надіслав на місяць ще одну директиву з грифом "таємно" підписану особисто секретарем ЦК ВКП(б) Сталіним, в якій у погрозовому тоні висловлювалася вимога щодо рішучості в реалізації хлібозаготівельної політики з метою досягнення відчутного перелому. Так, у 4-у пункті директиви зазначалось: "... При стягненні недоїмок всякого роду платежів застосовувати негайно жорстку кару, в першу чергу по відношенню до куркулів. Особливо репресивні заходи необхідні по відношенню до куркулів і спекулянтів, які зривають сільськогосподарські ціни... ЦК попереджає вас, що зволікання з виконанням цієї директиви і недосягнення в тижневий термін реальних успіхів поставить ЦК перед необхідністю заміни нинішніх керівників парторганізацій..."³⁰

З метою збільшення хлібозаготівельних планів та їх виконання 11 січня 1928 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР приймають черговий закон про самообкладання "Про доповнення й зміну постанови Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народніх Комісарів Союзу РСР з 24 серпня 1927 року про самооподаткування людности"³¹

На відміну від попередніх законів про самооподаткування, які завбачали добровільний збір селянських засобів для "задоволення місцевих громадських потреб", новий закон передбачав примусові заходи щодо його виконання селянами. Зокрема, січневий 1928 року закон доповнювався таким змістом: "... Загальний розмір самооподаткування не може перебільшувати 35% загальної суми сільськогосподарського податку, що належить із усіх господарств даної оселі в даному окладному році. УВАГА. Ради народніх комі-

сарів союзних республік можуть надавати губерніяльним та округовим виконавчим комітетам і відповідним до них органам право дозволяти для окремих волостей і районів підвищувати зазначений в цьому артикулі крайній розмір самооподаткування".³²

Дане трактування закону, а саме, дозвіл підвищувати розмір оподаткування селян без міри і стало тим наріжним каменем, що узаконив грабунок та призвів до масового голоду. З цього часу хліб уже не заготовляли як раніше, його фактично відбирали, щоразу збільшуючи розмір даного податку.

Щодо голосування селян за самооподаткування, то січневий закон також передбачив необхідні зміни, а саме: "... УВАГА. Якщо на перші загальні збори (сход) громадян у справі питання про самооподаткування з'явиться менше половини загального числа громадян, що мають виборчі права, то скликаються повторні загальні збори. Для розв'язання питань про самооподаткування на повторних загальних зборах (сході) потрібна присутність не менше однієї третини загального числа громадян, що мають виборчі права".³³

Відтепер для узаконення примусового вилучення хліба потрібна була тільки третина голосів селян, які мали право голосу (виборче право). Як правило, заможна частина сільського населення виборчих прав не мала, а виконувати взяті зобов'язання по самооподаткуванню доводилося в першу чергу їй та середнякам. Голосували ж за самооподаткування в основному незаможні верстви населення та частина середняків. В зв'язку з цим протистояння на селі ще більше загострилося, село розкололося за майновою ознакою на соціальні групи, які протистояли одна одній.

Не зволікав сталінський режим і щодо збільшення розміру самооподаткування. Через один день, 13 січня 1928 р. у Вінницький окружний парткомітет надійшла телеграма ЦК КП(б)У в якій йшлося: «Цілком таємно. В ряді округів не враховується терміновість проведення закону самообкладання. ЦК зобов'язує не пізніше п'ятнадцятого закінчити затвердження самооподаткування на сходах і негайно розпочати збір. До першого лютого зібрати не менше шестидесяти відсотків, до п'ятнадцятого лютого зібрати сто відсотків самообкладання. У більшості округів самообкладання встановлено в розмірі 35 % сільгосподатку, що є недостатнім. Перегляньте, дотримуючись встановлення розміру самооподаткування сорок п'ять - п'ятдесят відсотків...»³⁴

Таким чином, закон про самообкладання прийнятий в січні 1928 року відіграв надзвичайно негативну роль для українського села. Використовуючи його як знаряддя права, влада одразу розпочала тотальне, насильницьке вилучення хліба (в деяких селах Запорізького та Проскурівського округів по самообкладанню було стягнуто 150% від сільськогосподарського податку).³⁵ Згодом даний закон використовувався партактивістами і для відбору всіх наявних продуктів харчування, що призвело до трагедії українців - голодомору.

Посилення тиску на селян шляхом здирств через систему самообкладання викликало серед них обурення і протест. Адже окрім виконання самообкладання їм потрібно було здати сільськогосподарський податок, оплатити різного роду позики, кредити, державне страхування, профінансування проведення землевпорядкування тощо.

Зведення ДПУ "Про настрої окремих груп села в зв'язку з кампанією по самообкладанню" секретарю Вінницького окружного комітету КП(б)У за січень 1928 року інформують, що промови на сільських сходах набули такого змісту: "Самообкладання нам нав'язують силою... В газетах пишуть одно, що треба брати 35%, а на ділі зовсім не так, нас обдирають, не можна жити з такими порядками, при такому становищі неможливо зміцнити своє господарство і населення залишиться назавжди бідним... Що це таке, і податок, страховка, самообкладання, займ, чи не є це підготовкою до війни... Нам нема чого самообкладатися, нехай держава нас обкладає... Радянська влада з нас сім шкур дере... Самообкладання рівнозначно ножу в серце... Все беруть та беруть, прийдеться за обріз взятися..."³⁶ Але незважаючи на загострення відносин між владою і селянством, більшовицьке керівництво продовжувало силову політику хлібозаготівель. В другій половині січня 1928 року члени Політбюро ЦК ВКП(б) роз'їхалися по країні, щоб прискорити подолання хлібозаготівельної кризи. Сталін поїхав у Сибір, де почав втілювати на практиці власний метод хлібозаготівель, який назвали "уральсько-сибірським" і поширили на всю країну. Даний метод ґрунтувався на принципі самообкладання і примусового виконання хлібозаготівельних планів з використанням репресій. Відчули на собі "новий" метод і подільські селяни. У листі секретаря Тульчинського окружного партійного комітету Марченка секретарю ЦК КП(б)У Кагановичу від 20-го січня читаємо: "Приступивши в січні місяці до форсованого розгортання хлібозаготівель ми одразу ж застосували ряд жорстких репресивних заходів... Було заарештовано 22 чол., осуджено 15 чол. у яких конфісковано хліб. Ці заходи ми почали проводити на свій страх і ризик так, як чіткої і ясної вказівки по лінії юстиції не було..."³⁷

Внаслідок таких репресивних дій влади, введення в політику хлібозаготівель елементу позаекономічного примусу, дало можливість вже в січні 1928 р. заготовити 29 млн. пудів зерна замість запланованих 25 млн. пудів. Заготівельний план був виконаний в Україні на 116 %.³⁸ Але це призводило до зруйнування хлібного ринку, сяло невпевненість, загострювало внутрішньополітичну обстановку. По селах поповзли чутки про відмову від нової економічної політики і повернення до продрозкладки. В результаті, селяни не бажали контактувати з органами державної влади, заготівельними організаціями, скорочували посіви, ділили господарство серед членів сім'ї, йшли на заробітки в міста.

У зв'язку з переходом на позаекономічні методи хлібозаготівель розпочалася мобілізація

партійного активу, за своїм характером схожа на роки громадянської війни. 28 січня 1928 р. окружним партійним комітетам надходить директива секретаря ЦК КП(б)У Кагановича з грифом "Таємно", в директиві акцентується увага на таких аспектах: "... Працівник, який направлявся в район, був в один і той же час агентом з викачки недоїмок по селу сільськогосподарського податку і держстраху, агітатором з розповсюдження займу і проведення самообкладання; працівником, який стимулював хлібоздачу і хлібозаготівачем. Таке суміщення не могло, звичайно, не відбитися на успішності виконання головного завдання дня - на безпосередній роботі по хлібозаготівлях.

Для усунення цього недоліку ЦК вимагає негайно, з отриманням даної директиви, виділити групу відповідальних працівників, знайомих із хлібною справою (від 25 до 75 чол.), в залежності від міцності окружного активу, які повинні бути кинуті виключно на хлібозаготівельну роботу..."³⁹

За неповними даними тільки за січень-березень 1928 року в Україні було мобілізовано близько 6-й тисяч окружних, міських, районних, містечкових партійних працівників, яких направили в село для посилення хлібозаготівель.⁴⁰

Навіть тоді, коли шляхом примусу перевионали січневий план хлібозаготівлі, коли хлібозаготівельна криза досягла свого апогею, більшовицький режим продовжував твердити про "рішучий перелом в справі хлібозаготівель" і зростання планових завдань.

13 лютого 1928 року партійні організації отримали директиву Політбюро ЦК ВКП(б) підписану Й. Сталіним з грифом "Таємно. Не для преси.", в якій останній наполягав на посиленні хлібозаготівель, рекомендував застосовувати 107 ст. Кримінального кодексу РСФСР і відповідну статтю українського кодексу (127), які дозволяли репресії проти селянства. З метою захоплення до цієї справи бідніших верств вказував на необхідність надати їм із так званих конфіскованих лишків 25 % зерна на умовах довгострокового кредиту.⁴¹

Стосовно надання 25 % конфіскованого хліба бідноті, бюро Вінницького окружного комітету КП(б)У прийняло аналогічну постанову з грифом "Цілком таємно" 2 липня 1928 року, в ній йшлося: "... Доручити фракції Окрвиконкому дати директиву сільрадам про посилення хлібозаготівельної роботи... Підтвердити ще раз постановою бюро про залишення в селі 25 % конфіскованого хліба у куркуля на потреби біднішої частини селян..."⁴²

Цій постанові, відповідно, передувала постанова ЦК КП(б)У від 17 лютого 1928 року.⁴³ До речі, даний захід для більшовиків не був новим, ще в 1920 р., впроваджуючи насильницьку політику прозрозкладки, від 10 % до 25 % зерна залишалося у волосних коморах на потреби пролетаризованих верств села. Це повинно було забезпечити підтримку сільською біднотою кампанії

вилучення хліба. У телеграмі Сталіну в Харків Ленін високо оцінив цей захід в Україні в ході примусових хлібозаготівель.⁴⁴

Щодо самообкладання в директиві від 13 лютого 1928 року наголошувалося: "Стосовно самообкладання, застосовувати підвищену в порівнянні з сільськогосподарським податком прогресію обкладання для куркульської і заможної частини села... Розгорнути кампанію по самообкладанню повсюдно, підвищити громадську ініціативу, широко до цієї справи залучити бідноту комсомол, делегаток і сільську інтелігенцію..."⁴⁵

Отже, політика більшовицького керівництва, яка впроваджувалася в життя наприкінці 1927 - поч. 1928 рр., започаткувала корінну ломку економічних відносин на селі. Офіційно не змінюючи політичного курсу, влада від ринкових відносин НЕПу знову повернулася до часів "воєнного комунізму", до примусової продрозкладки. Така політика базувалася на насиллі і репресіях, вона обезкровлювала українське селянство і невздовзі призвела до трагічних наслідків.

Про жорстокий характер протистояння між владою і селом вже на початку 1928 р. свідчить велика кількість антибільшовицьких селянських виступів, в тому числі і збройних. На Поділлі, у Вороновицькому районі Вінницького округу в цей час діяла повстанська організація на чолі з колишнім петлюрівським отаманом Кіндратом Саваринським.

Доведені до відчаю сваволею більшовицької влади десятки селян смт. Вороновиця і навколишніх сіл Війтівці, Воловодівка, Ганшина та ін. вирішили взятися до зброї. В плани повстанців входило розгром партійних і радянських установ, міліції, звільнення заарештованих селян, залучення на свою сторону "територіальних військ", поширення повстання на інші райони. В разі невдачі повстанці планували прорватись до Польщі.

Військовим підрозділам ДПУ вдалось розгромити Вороновицьку повстанську організацію саме в той час, коли повстанці готувалися до збройного нападу на одну з районних установ. Окрім зброї у повсталих були вилучені листівки із закликком: "Хто не бажає загинути з голоду, тягнути більшовицьке ярмо і відробляти їм кріпосне право - до зброї!" Листівки було підписано "Спілка визволення України."⁴⁶

Після розгрому повстанців, бюро Вінницького окружного КП(б)У прийняло термінову постанову "Про політичний стан округу і ліквідацію спроби збройного повстання у Вороновицькому районі". У постанові зазначалось: "Цілком таємно. Відмітити своєчасну ліквідацію спроби збройного повстання у Вороновицькому районі... Маючи на увазі розлад частини радянського апарату у Вороновицькому районі, що сприяло збройному повстанню, створити комісію для детального вивчення стану району... З огляду на нинішню напруженість на селі, відмічаючи зміцнення контрреволюційних сил і в той же час недостатнє реагування на ці прояви місцевих парторганізацій, ще раз нагадуєм усім районним партійним

організаціям про негайне реагування... та інформування Окрпарткому і при необхідності органів ДПУ..."⁴⁷

Втілюючи сталінські рішення в життя, державні силові структури, партійні і виконавчі органи влади на місцях, все частіше стали застосовувати до селян, які не в змозі були виконати величезні державні побори, карально-репресивні заходи: штрафи, збільшення розмірів самообкладання, описування та конфіскацію майна, арешти, довготривале ув'язнення, депортацію.

У зв'язку з цим, в доповідних записках окружних відділів ДПУ за березень 1928 р. в основному йде мова про різке погіршення життєвого рівня селян і їхню готовність до боротьби з владою. Так, у листах до червоноармійців селяни Джулинського району Тульчинського округу писали: "В цьому році за податок прямо грабують, описують все, що є в господарстві і забирають останні подушки з дому. Більше всього грабують за невиконання самооподаткування... Настільки важко, що краще вмерти. Заплатив податок - 80 р., самообкладання - 40 р., на землевпорядкування - 32 р., облігації - 20 р. і, крім того, ще держстрах, а хто їх не виконує - забирають худобу або в тюрму саджають... Прийшло 3000 облігацій, без квитка про їхній викуп ніде неможливо змолоти ні одного пуда. Люди всюди тільки і говорять - давай війну, або вертаємося до 1918 року..."⁴⁸

Попри все, в даному році ставлення місцевих партійних керівників до наруги над селянами у ході хлібозаготівельної політики вищих державних органів влади було ще далеко неоднозначним. Розуміючи, що відбувається руйнація сільського господарства представники середньої та низової керівних ланок нерідко звертались в листах до секретарів ЦК ВКП(б) та КП(б)У аргументуючи неможливість систематично виконувати завдання планові завдання. Той же секретар Тульчинського окружного партійного комітету Марченко в листах до секретаря ЦК КП(б)У Кагановича 5 і 17 квітня 1928 року свідчив: "... Ми повинні в квітні заготовити 230 тисяч пудів, стільки як і в березні - це справа абсолютно безнадійна... До цього часу ми хлібозаготівельні планові завдання виконували, але тепер, щоб Ви з нами не робили, ми говоримо, що цього не в змозі зробити. Тому, просимо зменшити нам план до 100 тис. пудів, який також буде виконати нам надзвичайно важко... В переважній більшості селян хліба залишилось по 20-40 пудів... Йти на адміністративні заходи по відношенню до таких хлібоутримувачів як у нас явно абсурдна справа і ми цього не допускаємо... Ще раз заявляємо, що повне виконання плану неможливе..."⁴⁹

Більше того, районним партійним комітетам Марченко надіслав циркуляр: "До всіх райпарткомів. Таємно. Пропонується, не зменшуючи уваги хлібозаготівлі, ні в якому разі не практикувати методи адміністративно-насиленницького відбору хліба у селян. Безумовно, це не означає відмови від примінення 127 ст. до куркулів у випадках

якщо будуть знайдені значні лишки хліба та спекуляція ним. Маючи на увазі, що практика тругу хліба приводить дуже часто до того, коли знаходять тільки невеликі запаси хліба, це свідчить про те, що наші товариші цю практику проводять без достатньої перевірки відомостей про лишки хліба. А тому ми рахуємо необхідним нагадати Вам про те, що труг хліба проводити тільки в тих випадках, коли Ви будете впевнені в тому, що хліб є і це господарство дійсно куркульське..."⁵⁰

Та незважаючи на катастрофічний стан сільського господарства, об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б), який відбувся в квітні 1928 року констатував: "Для того, щоб паралізувати загрозу загальногосподарської кризи і забезпечити не тільки постачання хліба містам, а й відстояти взятий партією темп індустріалізації країни, ЦК повинен ужити ряд заходів, у тому числі й екстраординарного порядку. Ці заходи ставлять своєю найближчою метою:... Вилучення частини сільських нагромаджень у грошовій формі, застосування 107 статті, роздача 25 % конфіскованого хліба сільській бідності, втручання партії у хлібозаготівельну справу і мобілізація зверху донизу партійних сил для успішного проведення хлібозаготівельної кампанії..."⁵¹

Пленум підтвердив звільнення 35 % "мало-місних господарств від сільськогосподарського податку, як одне з найважливіших досягнень останніх років" і збільшення сільгосподатку для інших верств села.⁵²

Таким чином, в процесі класового розшарування більшовицькою владою українського села протягом 20-х років, кількість збіднілого селянства значно зросла і становила щонайменше 35%, а в більшості сіл Могилів-Подільського округу Поділля, в зв'язку з систематичними поборами - 72 %⁵³ (на початку 20-х років процент бідності у Подільській губернії в основному коливався від 12 до 15% і не перевищував 17).⁵⁴ Звільнена від податків, захоплена роздачею конфіскованого в односельців хліба, досить часто напівголодна, дана люмпенізована армія бідності в своїй більшості готова була (деяка частина, в зв'язку з необхідністю прогодувати сім'ї - змушена була) втілювати в життя плани сталінського режиму в життя.

На цей час, вище зазначені партійні рішення засвідчили: хлібозаготівельні кампанії будуть тільки посилюватись.

25 квітня 1928 року була отримана директива ЦК ВКП(б), в якій вказувалось на неухильне виконання місячних планів заготівель на травень і червень та відвантажень згідно з вказівками Наркомторгу. Разом з тим директива вимагала мобілізувати для проведення заготівель партійні сили, жорстоко карати за порушення єдиного заготівельного фронту, посилити натиск на "куркуля."

Секретар ЦК КП(б)У Каганович терміново продублював цю директиву на республіканському рівні, надавши розпорядження уряду, на чолі якого стояв В. Чубар і М. Чернову, котрий очолював Наркомторг України, прийняти її для "неухильного виконання". А також доручити Ук-

раїнській економічній нараді і Наркомторгу про-зрацювати проблему реального скорочення внутрішнього споживання хліба в республіці. Внаслідок цього на місцях склалася критична ситуація з хлібом.⁵⁵

В свою чергу, органи юстиції і суду республіки, з метою надання насильницькій хлібозаготівельній політиці юридичного права, надіслали відповідний циркуляр в окружкомі КП(б)У, а останні - в райкоми партій. Зміст травневого 1928 р. циркуляра Тульчинського окружкому КП(б)У за підписами окружного прокурора Нельсона, голови окружного суду Краснова і завідуючого загальним відділом окрпарткому Качанова був наступним: "Цілком таємно по хлібозаготівлі. До всіх Нарслідчих, начальників райміліції та Нарсудів... Обставини викликають необхідність низки заходів, що на найближчі місяці закінчення хлібозаготівельної кампанії (травень-червень) повинні бути основним змістом діяльності органів юстиції, ДПУ та міліції.

На підставі викладеного пропонується: 1) Невиконання всіх директив, що надіслано до Вас раніше... негайно закінчити дізнання та слідство в справах хлібозаготовчих... (справа за арт. 127 і 135 К. К.) і негайно їх заслухати в судах. 2) Виявити на селі куркульські та спекулятивні елементи, що злісно укривають хліб в кількості, яка значно перевищує господарчі потреби двору... 4). Зазначених у попередніх пунктах осіб треба притягати до кримінальної відповідальності, причому, дізнання й слідство в цій категорії справ повинно закінчуватись у 3-х денний термін... 5) Виявлене у зазначених осіб зерно повинно направлятись, як речовий доказ, до відповідних державних та кооперативних організацій... 6) Звертається увага на необхідність суворого дотримання репресій... 10) Начальники райміліції та Нарслідчі... про кожну справу по хлібозаготівлі повинні повідомляти прокуратуру... Нарсудам розглядати такі справи позачергово... До 12 травня обов'язково надіслати до Окпрокуратури копії вироків за 127 і 135 арт..."⁵⁶

В результаті систематичного щомісячного збільшення хлібозаготівельних планів для України (план на квітень - 15 млн. пудів, на травень - 17 млн пудів)⁵⁷, неврожаєм (на Поділлі вимерзло 25 % озимини)⁵⁸, узаконенням реквізицій хліба і скороченням його постачання для внутрішнього споживання, все частіше в окружні парткомітети стали надходити повідомлення про голод в селах і містах округів.

В травні 1928 року в Вінницький окружний комітет КП(б)У надійшло зведення ДПУ "Про політстан Жмеринського участку" в якому містилась інформація: "... Хлібна криза відчувається по всьому участку залізниці і прилягаючій 15 верстовій полосі... Становище з нестачею хліба хвилює робітничі маси... Невдоволення відсутністю необхідної кількості хліба серед службовців масове, всі говорять про голод... В селі Юрківка Тульчинського округу селяни настроєні проти Радянської влади і в інших селах бідняки пере-

живають голодовку. В селах говорять, що Радянська влада грабить селян. Позабирали весь хліб і віддали за кордон..."⁵⁹

У червні Тульчинський окружний відділ ДПУ ставив окружний партійний комітет КП(б)У до відома про наступне: "...В м. Гайсин 2 червня 1928 року натовп в кількості 300-400 чол. з'явився до будинку райвиконкому з криками "Дайте хліба"... В селі Тарасівна біля хати-читальні розклеєні листівки із таким змістом: "Параходик пливе мимо пристані, будем рибку кормить комуністами"... У Бершадському районі секретар райвиконкому отримує такі записки: "Куди ви відправляєте наш хліб, наша худоба гине від голоду, ми також голодуємо"... В Томашпільському районі селяни говорять, що стало важче жити ніж в голодні роки, немає ні кусочка хліба, Радянська влада влаштувала штучний голод... У Тульчинському районі черги голодуючих за хлібом розганяють міліціонери, в чергах твердять, що уряд продовжує вивозити хліб за кордон, а ми тут голодуємо... Серед учительства Соболівського району відчувається значне реагування на нестачу хліба..."⁶⁰

В липні секретар Вінницького окружного комітету КП(б)У отримав доповідну окружного відділу ДПУ такого змісту: "... По агентурним матеріалам більша частина населення с. Багринівці Літинського району, приблизно 300 дворів, абсолютно немає хліба і висловлює невдоволення тим, що під час хлібозаготівлі вивезли із села 10 000 пудів зерна... Члену правління Багринівського кооперативу Сакевичу бідняки заявили: "Ми тебе поб'ємо і весь хліб із кооперації заберемо. Що ми з голоду повинні пухнути?"⁶¹

Спецзведення Вінницького окружного відділу ДПУ за перше півріччя 1928 року свідчать про наростання хлібної кризи і погіршення становища з продовольством в регіоні: "Ще з початком весни стали надходити листи про недостатнє постачання хліба сільській бідноті. Набагато збільшилося таких листів в травні. Тільки останніми днями, редакція одержала дописи на цю тему з цілої низки сіл: Слобода (Хмільницький район), Дашів (Іллінецький район), Сосни (Літинський район), Бондурівка й Мар'янівка (Немирівський район)... З Ободівки пишуть, що мають потребу в борошні 300 чоловік... При розподілі хліба в кооперативі, що називається б'ються. Внаслідок цього, за словами сількорів, біднота, що немає де придбати хліба - голодує... Влада викачала хліб, не враховуючи потреб села, а тепер у нас голод."⁶²

Не дивлячись на застерігаючі інформації партійних та силових відомств про назрівання масового голоду, вищі партійні органи влади продовжували сталінський курс на примусове вилучення хліба. Їхню позицію підтвердив і наступний партійний форум - липневий 1928 року пленум ЦК ВКП(б).

Саме влітку 1928 року з'явилась можливість з'єднати теоретичну концепцію, яка визріла внаслідок політичної полеміки в партії (значною

мірою це завдання виконав XV з'їзд ВКП(б) і квітневий пленум 1928 р.) з реальною політичною практикою і підійти до формування абсолютно іншої політики: політики остаточного згортання НЕПу і утвердження диктату років "воєнного комунізму".

Початок цьому і був покладений липневим пленумом, на якому Й. Сталін заявив про загострення класової боротьби в міру просування країни до соціалізму і "посилення опору з боку капіталістичних елементів".⁶³

Але зважаючи на те, що індивідуальне господарство залишалось головним постачальником товарного хліба для держави, на пленумі визначалося завдання забезпечення його продуктивності через регульовану цінову політику, розширення контрактації і кредитування.

Аналіз причин товарної кризи змусив партійне керівництво зробити висновок, що вона спричинилася через швидке зростання платоспроможного попиту з боку селянства порівняно з пропозицією промислових товарів та підвищення прибутковості села, особливо його заможних і куркульських верств.

Проте, поза всяким сумнівом, майже повна залежність держави щодо виконання хлібозаготівельних завдань від майнового статусу середняка і заможних селян, від їхніх можливостей і намірів не могло не стривожити більшовицьке керівництво. Саме тому в резолюції пленуму, поряд із застереженням проти "рецидивів продрозкладки", що виглядало як тимчасовий відступ перед рішучими діями, констатовалося, що "розвиток соціалістичних форм господарювання на основі НЕПу призводить не до послаблення, а до посилення опору зі сторони капіталістичних елементів."⁶⁴

Стосовно реквізиції хліба у селян, то сталінський режим, який все більше набирав ознак тоталітарного, вдається ще до одного насильницького заходу - контрактації зерна "на корню".

Більшовицька влада і раніше застосовувала примусову і економічно невідгудну для селянства контрактацію, змушуючи їх підписувати контракт (договір), який зобов'язував здавати державі частину зібраного урожаю тієї чи іншої зернової культури, цукрового буряка, м'яса, інших продуктів. Але даний захід змушував селянина віддати урожай прямо з поля. Про це йдеться в директиві секретаря Вінницького окружкому КП(б)У Острівського від 10 липня 1928 р.: "Цілком таємно. До всіх райпарткомів. Враховуючи, що зима та весна цього року була дуже не сприятлива для степових округів, через що велика кількість озимини загинула, а також і те, що значна кількість хлібних лишків нами з села вже взята - таке становище рішуче ставить перед партією і Радянською владою питання про термінову заготівлю озимого насіння... З цією метою по лінії сільгоспкооперації зараз розпочнеться кампанія по заключенню умов з колективами, земгромадами та селянами на предмет закупки в них врожаю озимих культур в спосіб контрактації на корню..."⁶⁵

Ще не дозрів хліб, не розпочались жнива, а селян вже примушували підписувати кабальні умови контрактації на майбутній урожай, прирікаючи їх на голодну смерть. Закінчувалась директива застереженням райкомам партії, що зібраний хліб повинен надійти державі не пізніше термінів зобов'язань.⁶⁶

Перехід влади до політики військово-феодалної експлуатації селянства викликав спротив не тільки самих селян і частини партійного керівництва на місцях. Серед вищого кремлівського ешелону влади ще знаходилися опозиційні сили готові захищати НЕП і основного виробника хліба в державі.

Представникам так званої "правої" опозиції Бухаріну, Рикову, Томському вдалося зробити все для того, щоб 19 липня була прийнята постанова РНК СРСР "Про провадження заготівлі хліба нового врожаю (1928 року)." В постанові вимагалось: "1. Заборонити всіляке вживання надзвичайних заходів і зобов'язати всі органи влади: а) негайно припинити всі засоби примусового брання хліба у селянства, як напр.: обхід дворів і трус з метою вилучення хлібних лишків, позасудові арешти та інші стягання та притягнення до судової відповідальності селян за затримання випуску хліба на ринок і т. ін.; б) негайно припинити всілякі заборонні заходи щодо базарів й внутрісільського обороту, як напр.: закриття хлібних базарів, виставлення загороджувальних загонів, примушення селян, що привезли хліб на базари продавати його державним або кооперативним організаціям і т. ін..."⁶⁷

Протистояння у найвищому партійному керівництві ще більше загострило ситуацію в країні. Суть його полягала, насамперед, у ставленні до проведення насильницької суцільної колективізації сільського господарства. Економічні зв'язки міста з одноосібним селом могли будуватись тільки через ринок і при цьому самі селяни вирішували чи продавати державі свою продукцію, чи ні. Це абсолютно не влаштувало Сталіна і його однодумців, які прагнули в найкоротший термін колективізувати село і перейти на позаринкові відносини при яких автоматично зникав діючий механізм забезпечення хоча б приблизно рівноцінного обміну між містом і селом.

Відчуження засобів виробництва у формі колективізації тягло за собою й відчуження кожного окремо взятого трудівника від колективно виробленої продукції. При такій ситуації і засобами виробництва, і сільськогосподарською продукцією розпоряджався голова колгоспу (правління), який здійснював керівництво. Шляхом прямого адміністративного впливу на цього керівника влада сама вирішувала скільки залишити продукції для потреб колгоспників (і чи взагалі залишати), а скільки вилучити в централізований фонд.

Про те, що сталінський режим активно розпочав руйнування ринкової системи господарювання, яке базувалося перш за все на приватному секторі заможного селянства, свідчить і факт ліквідації протягом 1928 р. так званих "куркульських" МТС.

Навіть ризикуючи на деякий час зірвати хлібозаготівельні плани, більшовицьке керівництво України пішло на такий крок. В квітні 1928 р. інформвідділ ЦК КП(б)У інформував вищі партійні органи: "Цілком таємно. Про ліквідацію куркульських товариств і відібрання тракторів. Відомості про роботу по ліквідації куркульських машинних товариств маємо по 8 округах. По деяких округах (Кременчуг, Артемівськ, Херсон, Зінов'євськ, Мелітополь) частину товариств вже ліквідовано й почато роботу по розподілу серед бідноти тракторів, що відібрано в куркулів..."⁶⁸

В червні 1928 р. в наступній доповідній з даного питання інформвідділ ЦК КП(б)У повідомляв: "Очищенню машинно-тракторних товариств від куркульського елементу сприяла перереєстрація їх, але її не всюди ще закінчено. По деяких округах ліквідовано до 70 % цих товариств, трактори відібрано й розподілено серед інших об'єднань. Наслідки перереєстрації: Сталінський округ: було 320 товариств, ліквідовано 210 тов.;... Маріупольський округ: було 276 тов., ліквідовано 152 тов.;... Могилів-Подільський округ: було 42 тов., ліквідовано 9 тов... Колективи одержують землю, пільги, кредити, а потім розпадаються... Характерно, що прагнення куркулів до об'єднань спостерігається й досі, причому вони висують певні умови: утворювати колективи виключно із заможних..."⁶⁹

Партійно-радянська історіографія десятки років твердила, що саме в 1928 р. були створені перші машинно-тракторні станції, які обслуговували колективні селянські господарства. Проте як свідчать архівні джерела, МТС заможного селянства започаткували свою діяльність значно раніше. Але вони не влаштували партійну верхівку своєю незалежністю від держави, значимістю для виконання хлібозаготівельних планів, своїм складом і організацією роботи. Не врятувало найкращих українських хліборобів і прагнення залишитись у складі нових колективних машинно-тракторних товариств (при умові, що вони будуть формуватися, насамперед, із заможних селян), для більшовицького керівництва політичні мотиви були важливішими від економічних.

Сталін, руйнуючи ринкові засади села в процесі примусової хлібозаготівлі, знищуючи заможних селян, добре усвідомлював, що тільки збіднілі і голодне, доведене до відчаю селянство стане покірнішим і змушене буде масово вступати в колгоспи.

Отже, перехід більшовицької влади до репресивної хлібозаготівельної політики на селі переслідував за мету не тільки необхідність, пов'язану з економічними процесами: потребами на індустріалізацію. Реквізиції хліба носили і політичну мотивацію: корінну ломку системи господарювання, проведення суцільної колективізації і як результат - отримання покірних колгоспників, готових будувати разом з пролетаріатом комуністичне суспільство. Перебувати і надалі в залежності від бунтівливих "дрібнобуржуазних" виробників села сталіністи не бажали.

Для того, щоб швидше досягти поставленої мети Сталіну потрібен був відданий і слухняний партійно-радянський апарат.

Напередодні XV з'їзду ВКП(б) так звана "ліва" об'єднана опозиція на чолі з Троцьким, Каменевим і Зінов'євим зазнала цілковитої поразки і була усунена з політичного життя. Політбюро ЦК ВКП(б) поповнилося людьми з найближчого оточення Сталіна. Його вплив на стан справ у державі та партії став вирішальним.

Участь "лівих" опозиціонерів очікувала і на "правих". Бухаріна і його прибічників звинуватили у відродженні ідеології, котра ніби-то вела до згорання соціалістичного будівництва і поступок куркульсько-капіталістичній верхівці села. Постанову РНК СРСР від 19 липня Сталін трактував як "правий ухил" і наказав органам ДПУ ще більше посилити боротьбу з "куркулями-укривачами хліба".

З даного питання, Політбюро ЦК КП(б)У заслухало доповідь голови ДПУ В. Баліцького, а бюро окружкомів КП(б)У прийняли відповідні постанови "Про впровадження рішення Політбюро ЦК КП(б)У на доповідь тов. Баліцького" У поставі бюро Вінницького окрпарткому наголошувалося: "Цілком таємно. Посилити політичну роботу серед селянства... Дати директиву райпарткомом про потребу систематичного вивчення політичних настроїв серед селянства. Чітко на них реагувати, концентруючи основну свою політичну увагу в районах, де в минулому й зараз найбільше скупчено ворожих політичних і кримінальних елементів. Визнати за потрібне проінформувати секретарів райпарткомів про політичний стан округи й про заходи партійної організації для боротьби з антирадянською куркульською діяльністю"⁷⁰

В серпні 1928 р. ДПУ УСРР провело широкомасштабну каральну операцію в українському селі, внаслідок якої було вилучено 1219 "бандитів", 1060 з них - вислано за межі України.⁷¹

Слід відмітити, що сталіністи готуючи революційні зміни "зверху", архіважливу роль відводили частинам ДПУ. Органи державної безпеки вже давно проводили по селах пошукові операції, збираючи зброю, яка залишилася від часів війни. Сталінська держава готувалася у всеозброєнні зустріти плановані нею самою події. Селян вимагалося залишити організаційно розпороченими і беззбройними.

З другої половини 1928 р. місцеві партійні організації активно розпочали обговорення "небезпеки правого ухилу в ВКП(б)", вивчення помилок Бухаріна в системі партосвіти тощо.

На листопадовому пленумі ЦК КП(б)У прозвучав заклик: "... Партія повинна рішуче боротися з виявами правого ухилу, з примиренським ставленням до нього, і, разом з тим, викривати ту соціальну основу, що породжує правий ухил, систематично озброюючи партію проти правої небезпеки, проти тих, хто свідомо і несвідомо штовхає партію в бік від ленінського більшовицького шляху"⁷²

Не зволікаючи, бюро Вінницького окружкому КП(б)У 21 листопада 1928 р. заслухало пи-

тання про "правий" ухил і прийняло постанову: "Про проробку питання боротьби з правою небезпекою в партії". Постанова вимагала: "Цілковито таємно... Рішуче боротися з виявами правого ухилу, з примиренським ставленням до нього... Викривати ту соціальну основу, що породжує правий ухил, систематично озброюючи партію проти правої небезпеки... В умовах загострення класової боротьби, недооцінка ролі класів нашої країни, являється особливо небезпечною, бо вона обеззброює партію й притуплює зіркість робітничого класу та утворює щілину для буржуазно-демократичних тененцій..."⁷³

Дійсно, ринкові: буржуазно-демократичні відносини в українському селі становили найбільшу перешкоду для остаточного утвердження тоталітарного сталінського режиму і досягненню його цілей. Саме тому й піднімалось на перший план питання про загострення класової боротьби, необхідність ліквідації "правого" ухилу в партії і його основи - заможних селян, так званих, "куркулів".

В наступному році буде покінчено з "правою" опозицією в партії. Це дасть змогу більшовицькому режиму негайно проголосити курс на масову насильницьку колективізацію (рішення листопадового 1929 р. пленуму ЦК ВКП(б)⁷⁴ і розпочати майже одночасно ще одну злочинну акцію - "ліквідацію куркульства як класу" (постанова ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р.)⁷⁵

А поки що опір сталінщині ще тривав, в серпні 1928 р. заявив про себе і Раднарком УСРР, усвідомлюючи, що значна частка українського населення голодує і виправити ситуацію власними силами не вдасться, він звернувся до РНК СРСР про допомогу. У Москву була направлена "Доповідна записка про допомогу округам, що постраждали від недороду 1928 року на Україні"⁷⁶, в якій було представлено інформацію про масштаби неврожаю у степових районах республіки та містилось прохання до союзного центру надати допомогу: по-перше, для збереження посівної площі, по-друге, для недопущення масової загибелі поголів'я тварин і, по-третє, для продовольчої допомоги населенню. Така дивна на перший погляд розстановка позицій в офіційному документі насправді була доволі показовою і цілком адекватно відбивала уявлення більшовицьких лідерів про існуючі пріоритети: на першому місці - майбутній урожай (валюта для проведення індустріалізації), на останньому - вражене "дрібнобуржуазними поглядами" селянство.

У доповідній Раднаркому була подана також кількість голодуючих селян - всього 855 тис. мешканців республіки (в тому числі 342 тис. дітей).⁷⁷ Ця кількість була явно заниженою, як і допомога в розмірі 3-х млн. крб., яка надійшла до 15 вересня, - явно недостатньою.

Про голод на Поділлі і в другій половині 1928 р. свідчить значний масив документів Державного архіву Вінницької області. У доповідних записках окружних відділів ДПУ окружкомам КП(б)У повідомлялось: "Цілковито таємно. Якщо раніше, під час проведення кампанії самообкла-

дання, мали місце антирадянські виступи куркульства, то в даний момент, в зв'язку з хлібною кризою, ми наблюдаємо масові селянські виступи, про що свідчать такі факти (висловлювання селян):... Минулий рік не був неврожайним. Хліб на Україні є. Куди дівається наш хліб. Наша худоба гине від голоду. Ми також голодуємо... Селянам стало важче жити ніж в голодні роки. Я не маю ні кусочка хліба і худоба моя гине від голоду. На базарі неможливо дістати ні одного фунта хліба, тому, що влада забрала і вивезла увесь хліб. І не тільки у мене, а у всіх селян... Уряд вивозить хліб за кордон, а ми тут здихаємо з голоду. В Одесі грузять хліб на пароплави. А ми залишилися без хліба... Радянська влада влаштує штучний голод. Повсюди черги голодних людей, а міліція їх розганяє... Комуністи ведуть країну до розрухи і голоду, нам, селянам потрібно покласти цьому край. Представники райвиконкому будуть до нас їздити до тих пір, поки ми не візьмемо коси та вила і не прогонимо їх з села..."⁷⁸

Питання про складну ситуацію з продовольством в Україні розглядалося на пленумі ЦК КП(б)У, що відбувся у Харкові 1-5 листопада 1928 р. З доповіддю «Про недорід, хлібозаготівлі та чергові завдання в галузі сільського господарства, що звідси випливають» на пленумі виступив голова Раднаркомів України В. Чубар. Незважаючи на голодування значної частини українців, він заявив, що надзвичайні заходи відносно хлібозаготівель можуть примінятися і надалі.

Певну турботу виказав голова ВУЦВКА Г. Петровський. Дорікаючи деяким керівникам з приводу недостовірного інформування В. Молотова про українські хлібозаготівельні можливості, він висловив побоювання, що тепер таку саму інформацію може отримати інший посланець ЦК ВКП(б) - А. Мікоян. Всеукраїнський староста звернув увагу на те, що йому, як свого часу В. Молотову, не поспішають розповідати про реальну існуючі труднощі, про голод в селах і містах України.⁷⁹

Але, що міг вдіяти Петровський, коли бюджет України з 30-ти млн. населенням становив у 1928 р. всього 500 млн. крб., і дорівнював бюджету Московської губерніяльної ради.⁸⁰

Загалом, українська влада, з одного боку, визнавала свою безпомічність у справі організації допомоги голодуючому населенню, а з другого, демонструвала свою готовність продовжувати репресивний тиск на село і фактично використовувала голод як засіб втягнення селян у нові аграрні відносини.

Замість допомоги голодуючим українцям, 29 листопада 1928 р. з Москви в окружкомі України надійшла телеграма завірена особисто Й. Сталінін, в ній йшлося: "Хлібозаготівельна кампанія являється найважливішою господарською політичною кампанією від успішного проведення якої залежить зміцнення союзу робітничого класу з селянством і виконання наміченого народногосподарського плану... ЦК і РНК звертає увагу на те, що листопад і грудень є вирішальни-

ми місяцями для всієї хлібозаготівельної кампанії і, що виконання наміченого річного плану централізованих хлібозаготівель може бути забезпечено тільки при умові проведення заготівель в листопаді і грудні. ЦК і РНК пропонує: 1. Посилити проведення всіх міроприємств пов'язаних з вилученням грошей із селянських господарств на основі повного дотримання революційної законності і у визначені законом терміни. Конфіскувати сільськогосп. страхові платежі, провести суди по сільськогосп. кредитах, встановивши конкретні завдання і провівши перевірку виконання, прийняти всі міри, які б гарантували посилене розповсюдження займу індустріалізації в селі... За всяку ціну, виконати намічений річний план хлібозаготівель."⁸¹

Восени 1928 р. з'явилися районні трійки сприянню хлібозаготівлям, які були наділені особливими і безмежними повноваженнями.⁸² Це був той логічний кінець, який завершився введенням "воєнно-комуністичних" методів хлібозаготівель.

На фоні декларацій про зміцнення політичного союзу з селянством влада переходить до обмеження впливу середнього і заможного селянства у господарчому житті. Посилення адміністративного тиску на селянські маси дають перші "позитивні" результати. У жовтні 1928 р. кількість колективних господарств в Україні зростає до 73 тисяч.⁸³ Проте вони залишалися у вказаний час малопотужними з економічного погляду, бідняцькими, в основному, за соціальним складом. Процент колективних господарств з відчуженням засобів виробництва і худоби був взагалі мізерним.

Про ставлення селянства Поділля до колективних господарств свідчать такі дані:

комуни с/г артiлi ТСОЗи

1925 р. 7 60 24

1926 р. 4 67 37

1927 р. 4 61221

1928 р. 3 74 316⁸⁴

Як бачимо, селяни були більш схильні до перебування у сільськогосподарських артiлях та товариствах спiльного обробiтку землi, рiст колективних об'єднань відбувався тiльки за рахунок них. Зазначенi об'єднання органiзовувалися, як правило, тiльки на час сiльськогосподарських робiт i це цiлком влаштовувало селян. Наприклад, на Вiнниччинi на початку 1928 р. нараховувалося 415 таких колективiв, а наприкинцi року iх залишилося 128.⁸⁵ Вiдношення селянства до комун - об'єднань з вiдчуженням усiх засобiв виробництва, ставало все бiльше негативним.

Таким чином, розвиток подiй в краiнi протягом 1928 р. засвiдчив економiчну i полiтичну кризу в краiнi. Призвiв до масових протестiв населення, обурення дiями влади навiть серед бiдноти i членiв КНС - опори бiльшовикiв на селi. В краiнi склалася складна полiтична i економiчна ситуацiя: селянський опiр владi наростає, бiднота залишилася без хлiба, мiсто все бiльше вiдчуває потребу в хлiбi, а держава прагне систематично збiльшувати його експорт.

В цей перiод, формування сталiнської тоталiтарної системи, яка не могла терпiти видимiсть української автономiї, як i будь-якої iншої, пiдходило до логiчного завершення.

Органи ДПУ все частiше отримували зверху черговi вказiвки про посилення боротьби з контрреволюцiєю на селi. Третього грудня 1928 р. в резолюцiї з доповiдi начальника Тульчинського окружного вiддiлу ДПУ Рубiнштейна (дана резолюцiя була затверджена на засiданнi бюро окружному КП(б)У) зазначалося: "... В роботi ДПУ мається низка досягнень... Проявлена достатня увага питанню боротьби з рiзного роду українсько-петлюрiвським елементом... Здiйснена зачистка господарсько-радянського апарату ... Надалi необхідно: посилити iзоляцiю, так i вилучення з округи куркульсько-антирадянського елементу... В галузi боротьби з петлюрiвщиною, ДПУ слiд розгорнути роботу таким чином, аби зосередити свою увагу на бувших петлюрiвських дiячах i свочасному реагуванню на проводиму ними роботу. Звернути бiльше уваги питанню вилучення iз господарських i радянських органiзацiй ворожого елементу, який ще залишився..."⁸⁶

Даний документ свiдчить, що найбільшу небезпеку для бiльшовицької влади в реалiзацiї здiйснення запланованого в Українi, становило нацiонально-свiдоме селянство. Не випадково ще на VIII з'їзди РКП(б) 1919 р. одна з перших пiсляреволюцiйних дискусiй стосувалася саме нацiонального питання i його розглядали як аспект селянського питання.⁸⁷ Оскiльки в Росiйській iмперiї мiсто було росiйським i тiльки село в так званих нацiональних окраiнах було неросiйським, то само собою зрозумiло, що нацiональне питання змикалося з селянським. Загострювало дану проблему, висувало її на перший план те, що селянство становило переважну кiлькiсть населення, а радянська влада в нацiональних республiках утвердилася i утримувалася в 20-х роках на багнетях Червоної армiї iз Росiї i користувалася мiнiмальною пiдтримкою населення республiк.

Яскраво свiдчать про загострення вiдносин мiж бiльшовиками i мiсцевим (в основному селянським) населенням збройни повстання 1928 р. в Кабардино-Балкарiї, Аджарiї та iнших нацiональних окраiнах, якi були придушенi червоноармiйськими частинами.⁸⁸

По сутi громадянська вiйна в краiнi, яка тiльки затихла в перiод НЕПу, розгорiлася з новою силою. Саме у 1928 р. остаточно визрiло питання про переможця: вiдхiд вiд ринкової економiки i репресiї хлiбозаготiвель викликали широкомасштабний та стiйкий опiр бiльшовикам переважної бiльшостi населення краiни, особливо українського - руйнувався звичний i бiльш-менш стабiльний уклад iхнього життя, закiнчувалася iхня свобода, краiна перетворювалася на казарму з голодними крiпаками.

В боротьбi iз селянством, сталiнiсти обрали та впроваджували економiчний примус: систематичнi реквiзицiї хлiба та застосування всеможливих репресивних актiв до селян, у яких уже

нічого було відбирати і, масовий голод, який розпочався вже в 1928 р., став наслідком не об'єктивних історичних умов, а ретельно організованого політичного терору. Від вигопожогого села, на зкусхтя. «ізіюетт селян. Сталій пішов цілком свідомо і вважав ці жертви у цій війні абсолютно виправданими.

10 грудня 1928 р., на вимогу ЦК ВКП(б), усім сільським райкомам КП(б)У надходить лист ЦК КП(б)У з таким текстом: "Таємно... Затверджені останнім пленумом ЦК ВКП(б) контрольні цифри визначають новий могутній поступ вперед по шляху до індустріалізації, по шляху дальнішого соціалістичного будівництва. Нічого й казати, що виконання цього завдання залежатиме від виконання плану хлібозаготівель... Нарешті, ЦК змушений сказати, що не зважаючи на рішення, хлібозаготівчі організації не були своєчасно зміцнені робітниками. Розкладені елементи низового апарату, зв'язані з куркульською частиною села, лишилися на своїх місцях, негативно впливаючи на хлібозаготівчу роботу..."⁸⁹

Саме з цього часу приймається рішення про поповнення і зміцнення хлібозаготівельних бригад робітниками.

19 грудня 1928 р. надходить і відповідна директива ЦК КП(б)У: "До всіх ОПК та Молдавського обкому. ЦК намітив, як практичне міроприємство, для досягнення перелому в хлібозаготівлях послити на село робітників з виробництва (в тому числі позапартійних). В зв'язку з цим ЦК пропонує негайно виділити групу класово-вирішаних робітників від верстату, яку, після інструктування, надіслати на 2-3 тижні на село з тим, аби потім замінити їх новою групою робітників"⁹⁰

Отже, робітничі бригади з хлібозаготівель започаткували свою діяльність в українському селі ще наприкінці 1928 р. Разом із партійним та сільським активом вони склали основу хлібозаготівельних бригад, які стали діяти постійно, реквізуюючи селянський хліб. З часом влада назвала їх "похідними", "буксирними", і вже з 1929 р. їм буде заборонено залишати села в разі невиконання хлібозаготівельних планів.⁹¹ На початку 30-х років вони відіграють найбільш злочинну роль, виконуючи чергову більшовицьку місію - відбір усіх продуктів харчування.

Також наприкінці 1928 р. влада вдається до прийняття рішень про обов'язкову здачу селянами мірчука, партійні постанови вимагали: "...Надходження мірчука все триває в незадовільному стані. Млинясько-круп'яні підприємства умовами на здачу мірчука ще й до цього часу неохоплені, повинно бути відрахування 10% мірчука..."⁹²

Селян, які частину зерна мололи на муку для власного споживання, відтепер змушували, за здійснення помолу, десятку частку віддати державі (згодом - 20%).

У 1932-1933 рр. сталінський режим не тільки заборонить помол муку для селян, а й навіть накаже видати обкомам партії постанови про відбір

на селі жерновів⁹³ та м'ясорубок⁹⁴, мотивуючи дане рішення "розбазарюванням, хліба."

Особливостями і рішеннями. «Тодішніх партійних органів «Радгосп-укт», що «шуміла» в рідних містах-к.ого режисера «Бульвар» лише «езігентно-м. політики, її найважливішим інструментом і, що саме цей рік започаткував собою найбільш жахливі сторінки історії українського народу.

Таким чином, розпочавшись в дуже несприятливих умовах, які виникли через низку прорахунків і помилок, що були допущені в політиці цін, плануванні, а також виборі засобів і методів регулювання ринку, хлібозаготівельна кампанія 1927/1928рр. набула чіткого "воєнно-комуністичного" характеру. Труднощі можна було б подолати за рахунок певних бюджетних дотацій землеробству та насичення внутрішнього ринку товарами народного споживання за реальними цінами. Але більшовицька влада обрала шлях насильства і репресій.

Реакція селянства на "воєнно-комуністичні" методи хлібозаготівельної політики була відверто негативною. Зруйнувавши економічні основи ринкових відносин і встановивши диктат у сфері ціноутворення, влада поставила селянство в опозицію існуючому режиму, розірвавши фактично політичний союз з ним. Селяни - переважно одноосібні виробники більшої частини товарного хліба в країні - у відповідь почали "неоголошену" війну проти більшовицького аграрного курсу.

У цій боротьбі широко використовувалися економічні форми опору (зменшення посівних площ, приховування хліба, залишення його після обмолоту в снопах, посів інших технічних культур тощо) та такі акції, як терористичні акти, масові волинки, "баб'ячі бунти", антирадянська агітація.

Повернення до військово-феодалних методів продрозкладки викликало все наростаючий масовий опір з боку селян. їх протистояння і небажання підкоритися волі держави, ще більше посилювало агресивну політику адміністративних і силових органів і зумовило те, що вже весною 1928 р. в багатьох регіонах України, в тому числі і на Поділлі, почався голод, який загрозливо нарастив.

Причинами голоду була не тільки економічна політика держави, голод став засобом політичного терору більшовицької влади проти наростаючого опору українського селянства.

Проте останнім етапом боротьби сталінського режиму, який майже оформився в тоталітарний (тоталітаризм не зміг би так глибоко вкоренитись на території СРСР, якби і надалі існував у його складі такий значний державний організм, хоч і відносно незалежний, як Україна), проти українського народу став голодомор 1932-1934 рр.⁹⁵, під час якого були знищені головні хлібовиробники і зазнав величезних втрат генофонд українства.

В плані подальших досліджень даної проблематики, потребує уваги детальний аналіз подій 1929-1931 рр., який дасть змогу всебічно дослідити причини та передумови найжахливішого в історії людства голодомору.

Примітки

1. Голод 1932-1933 рр. в Україні: причини та наслідки / В. А. Смолій (голова редакційної ради), В. М. Литвин (відповідальний редактор), В. І. Марочко (керівник авторського колективу), С. І. Білокінь, О. М. Веселова та ін. - К.: Наукова думка, 2003. - СІП.
2. Коваленко Л., Маняк В. 33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал. - К.: Радянський письменник, 1991. - 584 с
3. Кульчицький С. Ціна "великого перелому". - К, 1991. - 356 с.
4. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). - К., 1999. - С. 179-183.
5. Веселова О., Марочко В., Мовчан О. Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу. - К., 2000. - 274 с
6. Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932-1933 рр. / За редакцією Васильєва В., Шаповала Ю. - К.: Генеза, 2001. - 399 с
7. Голод 1932-1933 рр. в Україні: причини та наслідки / В. А. Смолій (голова редакційної ради)... 888 с.
8. Голодомор як засіб політичного терору: матеріали наук.-практ. конференцій / Ред. кол.: С. Д. Гальчак (гол.), М. Г. Баландюк, В. І. Лазаренко та ін. - Вінниця: Книга-Вега, 2004. - 156 с.
9. Голодомор в Україні 1932-1933 рр. Бібліографічний покажчик. - Одеса; Львів, 2001. - 623 с
10. В. І. Ленін. Полн. собр. соч. - М.: Политиздат, 1969. - т. 35. - С. 573.
11. В.І. Ленін про Україну. - К.: Держполітвидав УСРР, 1957. - С 461.
12. В. І. Ленін. Полн. Собр. соч. - М.: Политиздат, 1950. - т. 31. - С. 310, 311.
13. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). - К.: Основи, 1996.-С. 111.
14. Там само.
15. Там само; - С. 194.
16. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО), ф. П - 1, оп. 1, спр. 2, арк. 48.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 1, спр. 59, арк. 51.
18. ДАВО, ф. П - 7, оп. 1, спр. 38, арк. 25.
19. ДАВО, ф. П - 1, оп. 1, спр. 2, арк. 43.
20. ДАВО, ф. П - 1, оп. 1, спр. 5, арк. 177.
21. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2763, арк. 32.
22. Васильєв В. "Ціна голодного хліба" // Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932-1933... С 19.
23. Там само.
24. Часопис "Тризуб", 1929. - Ч. 18. - С 4.
25. Гальчак С. "Білі плями" скорботи: причини голодомору 1932-1933 та голоду 1946-1947 років на Поділлі. - Вінниця: Логос, 1999. - С. 14.
26. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 378, арк. 122.
27. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898-1970). - К.: Політвидав України, 1980. - т. 4. - С. 50.
28. Там само; - С 51.
29. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 378, арк. 7.
30. Там само.
31. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР, 1928. - №№ 1-69. - Арт. 28-30. Там само. Там само.
32. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 378, арк. 119,
33. 120.
34. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 381, арк. 44.
35. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 373, арк. 48-51.
36. ДАВО, ф. П - 33, оп. 1, спр. 772, арк. 66-70.
37. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2778, арк. 1.
38. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 378, арк. 94.
39. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2770, арк. 4.
40. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 378, арк. 121-123.
41. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 369, арк. 17.
42. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 378, арк. 143.
43. В. І. Ленін про Україну. - К.: Держполітвидав УСРР, 1957. - С 636.
44. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 378, арк. 123.
45. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2800, арк. 228-231.
46. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 369, арк. 13,14.
47. ДАВО, ф. П - 33, оп. 1, спр. 706, арк. 12-14.
48. ДАВО, ф. П - 33, оп. 1, спр. 772, арк. 61,62.
49. ДАВО, ф. П - 33, оп. 1, спр. 677, арк. 83.
50. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК... - т. 4. - С. 73.
51. Там само; - С. 77.
52. ДАВО, ф. П - 31, оп. 1, спр. 384, арк. 18.
53. Степанчук С Диференціація селян України щодо їх господарської спроможності в умовах
54. Нової економічної політики. //Наукові записки. Історія. /ВДПУ ім. Коцюбинського. - № 2. - Вінниця, 2000. - С. 132.
55. Центральний державний архів виконавчих органів, ф. 1, оп. 20, спр. 2771, арк. 59.
56. ДАВО, ф. П - 33, оп. 1, спр. 677, арк. 60,61.
57. ДАВО, ф. П - 33, оп. 1, спр. 768, арк. 67.
58. ДАВО, ф. П - 31, оп. 1, спр. 388, арк. 31.
59. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 373, арк. 99-106.
60. ДАВО, ф. П - 33, оп. 1, спр. 772, арк. 73-75.
61. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 373, арк. 115.
62. Там само; - Арк. 222,223. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК... - т. 4. - С. 103.
63. Там само; - С. 103,104. ДАВО, ф. П - 58, оп. 1, спр. 105, арк. 91. Там само.
64. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР, 1928 р... -Арт. 400.
65. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 381, арк. 22.
66. Там само; - Арк. 100, 101.
- 68.
- 69.

70. РАВО, ф. ПІ - 29, оті. 1, спр. 369, арк. 13-15.
71. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2751, арк. 46.
72. К.ПУ в резолюціях і рішеннях з'їздів, шіЛУ 09181941У ^
они, 1976. - т. 1. - С. 541.
7 ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 369, арк. 137.
3 КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК... - т. 4. - С. 308-351.
75. Там само; - С. 366-369.
76. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2771, арк. 2-6.
77. Там само; - Арк. 11.
78. ДАВО, ф. П - 33, оп. 1, спр. 706, арк. 65-67, 77.
79. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 1, спр. 306, арк. 35.
80. "Комуніст", 1928. - С. 284.
81. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 380, арк. 229, 230.
82 Лоскутов В. Историческая онтология марксизма // Марксизм и Россия. - М.: Институт философии и права, 1990. - С. 5.
83 Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицкий С. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. - К., 1991.-С. 89.
84. Петренко В. Подільське село напередодні суцільної колективізації сільського господарства. / Тези доповідей і повідомлення 18-ї дії. - Вінниця, 1998. - С. 67.
85. Там само; - С. 68.
86. ДАВО, ф. П - 33, оп. 1, спр. 672, арк. 486.
87. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК... - т. 2. - С. 44, 76-78.
88. Млечин Л. Иосиф Сталин, его маршалы и генералы. -М.: ЗАОЦентрполиграф, 2004. - С. 22-25.
89. ДАВО, ф. П - 29, оп. 1, спр. 380, арк. 236, 238.
90. ДАВО, ф. П - 33, оп. 1, спр. 675, арк. 200.
91. Державний архів Кіровоградської області, ф. П - 219, оп. 1, спр. 44, арк. 58.
92. ДАВО, ф. П - 33, оп. 1, спр. 672, арк. 513.
93. ДАВО, ф. П - 136, оп. 1, спр. 11, арк. 44.
94. ДАВО, ф. П - 136, оп. 3, спр. 161, арк. 31,32.
95. ДАВО, ф. П - 136, оп. 3, спр. 219, арк. 135.

Summary:

The article investigates the period of liquidation of the New Economy Policy of the Bolshevik power to policy of the "war communism" in the Ukrainian village: to repressive, constantly increasing bread stocking up which led to the famine of 1928.

Key words: famine, bread stocking up, "war communism", new economic policy, export, repressions.

